

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗ ΣΠΗΛΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Δ'

Δ. Τὸ μεταβυζαντινὸ χωριὸ

Οἱ πρωτόγονες ιδέες καὶ ἡ πλούσια ἐμπειρία, θὰ μπορέσουν νὰ διοχετευτοῦν μέσα ἀπὸ ἓνα καθαρὸ ἐλληνικὸ κανάλι, στὴ συγκεκομμένη ἱστορικὴ περίοδο τοῦ μεταβυζαντινοῦ χωριοῦ. Οἱ μορφές τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς θὰ εἶναι ἴδιες σ' ὁλόκληρη τὴ χώρα. Μονάχα τοπικὲς, μορφολογικὲς καὶ κλιματολογικὲς διαφορές θὰ μεταβάλλουν τὴ τελικὴ φόρμα. Πάντως, πῶς ἀπὸ τὶς φαινόμενικες διαφορές, δὲν μπορεῖς νὰ ἀρνηθεῖς τὴν ἴδια σκέψη, τὴν ἴδια μεθοδολογία, πὺν ὁδηγεῖ στὴν κατασκευή τοῦ σπιτιοῦ, τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἀλωναίου.

Ἡ ἀπασχόληση, τὸ κοινωνικὸ - πολιτικὸ σύμπλεγμα, ἡ ἐπικρατοῦσα φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς, χαράζουν βαθιὰ ἴχνη στὴν ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία. Στὴ στεριανὴ Ἑλλάδα, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἀνυπάρχουν, καὶ ἀργότερα τὸ ἐμπόριο. Στὰ νησιά καὶ στὰ παράλια ἡ ζωὴ στερεώνεται ἀπὸ τὶς θαλασσινὲς ἀσχολίες καὶ ἡ γεωργία ἀκολουθεῖ σὺν ἐξαίρεση στὸν κανόνα.

Ἡ πρώτη μορφή τοῦ χωριοῦ, βρίσκεται στὴν ἐκπορὴ διαφόρων γενῶν, πὺν ἀποτελοῦσαν σκόρπια κῦτταρα στὸ σῶμα τοῦ συνόλου. Αὐτὸ ἔχει σημασία, τόσο γιὰ τὸ μοῖρασμα τῆς γῆς στίς διάφορες οἰκογένειες, ὥς γιὰ τὴν δημιουργία τῶν συνοικιῶν (μαχαλάδες) πὺν πῆραν ὄνομα ἀπὸ τὶς ἴδιες τίς

οἰκογένειες. Ἔτσι ἡ μελέτη τοῦ χωριοῦ εἶναι ἓνα πολὺπλοκο φαινόμενο ἀπὸ ὅποιαδήποτε γωνία θεώρησής του.

1. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τοῦ χωριοῦ

α) Ὁ πρῶτος πυρήνας

Στὴν ἐξελικτικὴ πορεία ἀνάπτυξης τοῦ χωριοῦ, προηγεῖται ἀναγκαστικὰ ὁ πρῶτος πυρήνας πὺν λειτουργεῖ σὰ βάση γιὰ τὴν ὁλοκληρὴ δημιουργία του. Τὸ πρῶτο αὐτὸ κέντρο, χτισμένο ἀπὸ μερικὲς οἰκογένειες, δὲν στηρίζεται σὲ προμελετημένους κινήσεις· ὥς ἄλλωστε καὶ ὁλόκληρο τὸ χωριό. Τὰ σπίτια ἐφάπτονται τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καὶ ἀφήνουν ἐλάχιστα περιθώρια ἐλιγμῶν ἀνάμεσά τους. Ὁ χώρος εἶναι ἀσφυκτικὰ λίγος, μὰ ἡ ἀνάγκη περιορίζει τὰ παράτολμα ἀνοιγματα. Εἶναι ἴσως τὸ νόμιμο δικαίωμα τῆς ἀμυνας.

Στὰ πρῶτα σπίτια ἀκολουθεῖται ἡ ἴδια κατασκευαστικὴ γραμμὴ καὶ γίνεται ἡ χορήγηση τῶν ἰδίων ὠκεῶν. Τοῦτα τὰ χτίσματα παλιώνουν καὶ δοκιμάζονται ἀπὸ τὸ χρόνο μαζὶ, ὥστε ἡ ἀναγνώρισή τους νὰ γίνεται σχετικὰ εὔκολα. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κέντρου εἶναι παλιὰ καὶ λογικὴ, ἀποτελεῖ δὲ στοιχεῖο καὶ στὴ γέννηση τῆς πολιτείας. Εἶναι κάτ πὺν τὸ ὑπαγορεύει ὁ κίνδυνος, ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἐπαφὴ, οἱ πιμπάλλουσες μορφές τῆς οἰκογένειας.

Φυσικὰ τὸ φαινόμενο τῆς δημιουργίας τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὸ κέντρο ἀποτελεῖ μὴ μορφή ἐξέλιξης· ὄχι ὅμως καὶ τὴ μοναδική. Πολλὲς φορὲς ἀκολουθεῖται ἡ ἀντίστροφη πορεία. Τὰ σπίτ' αἶναι διάσπαρτα στὴ γῆ, γέννημένα μέσα στὸν ἐλεύθερο χώρο καὶ τὸ χτίσμα βρίσκεται στὸ κέντρο περίπου τοῦ καλλιεργήσιμου χωριοῦ. Αὐτὴ ἡ δευτέρη ἀπόφαση δημιουργίας, παράτολμη στὴ σύλληψη, ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς καλλιέργειας καὶ παρατηρεῖται σὲ πεδινούς καὶ ἀνοιχτοὺς χώρους, πὺν εἶναι ὥστόσο λιγότερο ἐκτεθειμένοι στὸν κίνδυνο.

β) Ἡ ἐπέκταση

Σὲ κάθε περίπτωση τῆς πρωταρχικῆς μορφῆς τοῦ χωριοῦ, ἡ ἐπέκτασή του ἀκολουθεῖ βασικὰ τὴν ἴδια ἐξελικτικὴ πορεία. Ἄς τὴν δοῦμε ἀπὸ πρὸ κοντὰ, καὶ ἂς δεχτοῦμε τὴν ὁμορφιὰ τῆς λαϊκῆς σκέψης πᾶνον σὲ μὴ ἀρχιτεκτονικὴ τόσο ἀνθρώπινη.

Ἡ γέννηση καὶ ὁ θάνατος ἀποτελοῦν δὺν βασικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς. Ἐνδιάμεσα ὅμως εἶναι ὁ γάμος καὶ ἡ καινούργια οἰκογένεια. Τὰ παδιὰ ἀπὸ μικρὰ δουλεύουν στὰ ἴδια χωράφια μὲ τοὺς γονιούς. Αὐτὰ θὰ κληρονομήσουν καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἐξαρτοῦν τὴ ζωὴ

Μ Ν Η Μ Η

ΤΩ ΑΔΕΛΦΩ

Ἐκκαίδεκάτῃ μηνὸς ἄθῦρ, ὁ μακαρίτης Καστρίκιος αὐτὸ τοῦτο ἐγένετο, φάσμα χαλεπὸν ἰδὼν τε καὶ διηγησάμενος.

Ὡ Ἀδελφέ, ὁ μακαρίτης Καστρίκιος, ἔγινε τοῦτο τὸ ἴδιον, ὅπου εἶδεν, ἥτοι μακαρίτης ἀπέθανε, εἰς τὴν δεκάτην ἔκκτην εἰς ταῖς δεκάξῃ ἡμέραις τοῦ καλομένου ἄθῦρ Νοεμβρίου μηνός, βλέποντας ἓνα φάντασμα ἐνύπνιον ὄνειρον, δύσκολον σκληρὸν ὀλέθριον μισητόν, καὶ διηγούμενος, ὅπου μᾶς τὸ ἐδιηγῆθῃ μᾶς τὸ εἶπεν, ἥτοι βλέποντάς το θεωρῶντας τὸ ἀπέθανε.

(Ἐπιστολὴ τοῦ Συνεσίου Πενταπόλεως Κυρῆνης μεταφρασμένη ἀπ' τὸν «Διαμασχητὸν ἱερομόναχο, Παναγιωτοπούλου Πελοποννήσιον, τὸν ἐκ Δημητράνης». Περὶ τοῦ 1700;).

Παρουσίαση: Ράλλης Κοψίδης.

τους. Έτσι μετά το γάμο δεν φεύγουν από το πατρικό σπίτι. Μά τα σπίτια είναι μικρά, το νέο ζευγάρι θέλει τον δικό του ιδιαίτερο, φυσικό χώρο. Η λύση δίνεται με το καινούργιο χτίσμα που θα γίνει στην αυλή. Όταν θα 'ρθούν τα μωρά, θα χρειαστεί περισσότερος χώρος. Καινούργια επέκταση λοιπόν και το σύμπλεγμα συνεχίζεται. Η πρώτη μορφή αλλοιώνεται, το επιτάσσει ασφυκτικά η ανάγκη. Και φυσικά καμιά πρόβλεψη δεν προηγείται. Όλα ακολουθούν ένα δρόμο φυσιολογικό, που με το πέρασμα των χρόνων θα δώσει το χωριό σά σύνολο ολοκληρωμένο. Έτσι πολλές φορές συμβαίνει οι αυλές να μεταβάλλονται σε περάσματα και τα περάσματα σε αδιέξοδα. Με τις οικογενειακές διαπληκτικές διαπληκνούνται και το σύμπλεγμα.

Οι ξένοι άνθρωποι βρίσκονται κοντά - κοντά, δημιουργείται μία ανθρώπινη έπαφή, μία ξεστασιά από το χυτό το διπλανό. Η αρχιτεκτονική λοιπόν, με κέντρο τον άνθρωπο, βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο του. Δεν προηγείται, αλλά ακολουθεί και συμπαραστέκεται στις ανάγκες. Έξάλλου εκεί βρίσκεται η όμορφη της λακικής αρχιτεκτονικής, ότι επιτρέπει δηλαδή, το καλημέρισμα ή ο καβγάς να είναι αποτέλεσμα και μόνο της ανθρώπινης φύσης.

γ) Οί δρόμοι

Ο δρόμος στο χωριό μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι γεννιέται συμπτωματικά και εκφράζει μονάχα την ανάγκη του περάσματος από το ένα σημείο στο άλλο. Φυσικά, η σύμπτωση δεν είναι έντελως τυχαία, αλλά κανείς ποτέ δεν σκέφτηκε να δώσει στο δρόμο την έννοια που του αναγνωρίζουμε σήμερα. Οι δρόμοι αναπτύσσονται σε όλο τους το μήκος, σαν ακανόνιστες, πολυγωνικές γραμμές, χωρίς να διατηρούν ένα σταθερό πλάτος, εξαιτίας της άνυπαρκτης οικοδομικής γραμμής των χτισμάτων. Έλλισονται, ανεβαίνουν, κατεβαίνουν, ακολουθώντας τη φυσική διάταξη της γης. Πολλές φορές καταλήγουν σε αυλές σπιτιών ή γίνονται στενά δρομάκια που βρίσκουν διέξοδο από μία γρομμισμένη μάντρα. Το δαδάλωδικο αυτό σύστημα επικοινωνίας οφείλεται στην ελεύθερη οικοδόμηση και στα απρόβλεπτα χτίσματα του συμπλέγματος.

Σισά - σιγά παίρνει κι ο δρόμος μία τελική μορφή, μέσα στο σχετικό ολοκληρωμένο σύμπλεγμα του χωριού. Δύο είναι τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν την προοπτική εικόνα του. Οι μὲν πλευρές προσπαθούν να δώσουν τον καλύτερο έαυτό τους με την προσεχτικά λαξευμένη πέτρα, με τὸν δόσση, με τη γλάστρα του βασιλικού. Η δὲ πλακόστρωση, που τονίζει ουσιαστικά μὴν εξέλιξη του δρόμου και δίνει μία βασική μορφή του. Μεγάλες πλάκες στερεώνονται στο έδαφος και κάνουν το βάδισμα πὸ αναπαυτικό και τὸ γλιστρημα των μουλαριῶν πὸ επικίνδυνο.

Υπάρχουν πολλῶν εἰδῶν πλακόστρώσεις, ἡ κάθε μιά με τὴν ἰδιαίτερη τεχνική της, ὅσο ἀφορᾷ τὸ εἶδος τῆς πέτρας καὶ τὴν τοποθέτησή του. Πάντα ὥστόσο λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν τὸ ρεῖθρο πὸν θὰ κυλᾷνε τὰ βρόχινα νερά. Ἐὰν ἡ κλίση γίνεται πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ δρόμου, ὑπάρχει ἓνα ρεῖθρο, ἂν γίνεταί πρὸς τὶς πλευρές, δημιουργοῦνται δύο. Ὡστόσο, ἀπὸ τοὺς ἄσφωτους δρόμους, γεννιέται ἡ ἰδέα γιὰ τὸ κεντρικὸ αὐλάκι, δεδομένου ὅτι ἡ συνεχὴς κυκλοφορία ἀνθρώπων καὶ ζῶων ἀπὸ τὴ μέση φθείρει τὸ ἔδαφος καὶ δημιουργεῖται τὸ πρῶτο φυσικὸ ρεῖθρο.

δ) Ἡ πλατεία

Ἐκεῖ πὸν ἐπιτρέπει ἡ φυσικὴ διάταξη τοῦ χώρου, θὰ δημιουργηθεῖ «τὸ πλάτωμα» τοῦ χωριοῦ, μαζὶ με ὅλες του τὶς κοινωνικὲς συνέπειες. Στὴν πλατεία ὑποδύσκει ἡ παλιά ἰδέα τῆς ἐλληνικῆς ἀγορᾶς. Εἶναι ὁ χώρος τῆς συνάξεως, τῆς κουβέντας, τῆς σχολῆς. Στὰ πανηγύρια ἐδῶ θὰ γίνῃ ὁ χορὸς, γιὰτὶ ἀνήκει σὲ ὅλους καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς εἶναι αἰσθησιῶν.

Συνήθως στρώνεται με πολὺ φαρδιὲς πλάκες γιὰ τὴ σιγουριά τῶν θημάτων. Ἀκόμα ἐμφανίζεται καὶ με χῶμα καλὰ πατημένο. Τὰ μαγαζιά θὰ ἀπλωθοῦν γύρω - γύρω καὶ ὁ κεντρικὸς δρόμος τοῦ χωριοῦ, ἂν ὑπάρχει καὶ ὅπως ὑπάρχει, θὰ περάσει ἀπὸ ἐδῶ. Ἡ γαλήνη τῆς δὲν εἶναι καθόλου στατική καὶ τὰ σκιρτήματά της εἶναι καλυμμένα ἀπὸ τὸν ἥχο τῶν ποδιῶν πὸν χτυποῦν στὶς πλάκες τῆς.

ε) Ἡ ἐκκλησία

Ὁ ὄγκος πὸν θὰ κυματίζει με εὐθνή σὲ κάθε χωριό, σὲ κάθε μέρος. Ἡ ὕπαρξή της γεννημένη ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς γῆς μας. Ἡ πίκρα, ὁ πόνος καὶ οἱ μέρες τοῦ χαλασμοῦ τὴν σύνδεσαν με τὴν κοινωνία τοῦ χωριοῦ σὰ ζωντανὸ ὄργανισμὸ. Τουρκοκρατία καὶ ἡ χωριατικὴ ἐκκλησία κρατᾷ μιά ζωντανὴ θέση στὴν ὀργανικὴ κοινωνία.

Ἡ πρώτη μορφή της γεννιέται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ σπίτι: καταγωγή ἀνθρώπων, πὸν κρατᾷ ὁλόκληρη τὴ ξεστασιά της. Ἀλλ' ὥστόσο, παρ' ὅλη τὴν πρώτη ἀνθρώπινη ἐκφρασή της, θέλει νὰ μιλήσει καὶ γιὰ τὸ μεταφορικὸ κόσμο πὸν κουβαλάει. Τὴ συνέπεια τοῦ ἰδεατοῦ της θὰ τὴν ἀποζητήσει στὴν Ἀρχιτεκτονική. Ἡ ὀρθογώνια γραμμὴ θὰ ἀλλάξει με τὸν καιρὸ, ἡ βυζαντινὴ γραμμὴ πλουτισμένη με τὰ στοιχεῖα τῆς Ἀνατολῆς θὰ συγκροουσεῖ πάνου στὸν ἐλληνικὸν χώρον καὶ ἡ καμπύλη θὰ ἐμφανιστεῖ δειλά: μέχρι τὸ σημεῖο ὅμως πὸν νὰ τονίζεται καὶ νὰ περφηανεύεται σάν ὕπαρξη. Σκεπασμένη με πλάκες σπασμένης πέτρας, δημιουργεῖ κεκλιμένα ἐπίπεδα πὸν στηρίζονται σὲ ξύλινα δοκάρια. Μετονημένη ὄχι σὲ μιά ἀνθρώπινη κλίμακα — ὅς τὴν ποῦμε πὸ ταπεινὴ — μεταλλάζει τὴ μορφή καὶ τὸ

μέγεθός της σὲ ἀναλογία μὲ τὸ χωρὶοὺ πού ἐξυπηρετεῖ. Ἀναπτύσσει τὴν ὑπαρξή της μέσα στὸν ἐλεύθερο χώρο ὅχι τέμνοντάς τη συνείδησίν του, ἀλλὰ εἰσχωρόντάς με ἀφθαστὴ ταπεινότητα. Δὲν προσβάλλει τὸ σὺμπλεγμα τοῦ χωριοῦ, παρὰ μένει δεμένη κοντὰ τὸν βασισμένη στὸ ἀρμονικὸ δέσιμο τῶν δύο χώρων.

Μετὰ τὴν ἀνατολικὴ κόχη τοῦ γαοῦ, πού προστατεύει τὴ μυσταγωγικὴ ἀγιότητα της ἀκολουθεῖ ὁ τριπλὸς διαχωρισμός. Ἐξοῦ, ἄβυστος γιὰ τὸν κόσμο τὸν πολὺ κυρίως ναῶς, ἐδῶ γράφεται ἡ ἀνθρώπινη πλευρὰ τῆς ἱστορίας· νάρθηκας, πού προστατεύει τὴν εἰσοδὸ καὶ παραφυλάει τὴ δύση τοῦ ἡλίου.

στ) Τὸ νεκροταφεῖο

Ἕνας χώρος γιομάτος ἴσκιους, πληγμένος ἀπὸ κόκκαλα καὶ ἐκφρασμένους ἀπὸ τοὺς σκληροὺς βράχους πού ξεφυτρώνουν μέσα ἀπὸ τὴ γῆ. Ἐδῶ κρατάει ἀποκλειστικὰ ἡ φύση τὸ τραγοῦδι τῆς τέχνης. Κυριαρίσσια πού σοβαρεύουν, ἀγριάγαθα πού σφρυγίζουν με τὸν ἄνιμο. Ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται με τὸ ξύλινον ἢ τὸ σιδερένιον στανό καὶ τὴν ξερολιθιά πού μαντροῦντοῦν πού συγκρατεῖ τὰ χρώματα καὶ διαχωρίζει τὴ γῆ ἀπὸ τὴ γῆ τους.

Τὸ λιγὸ στοιχεῖο αὐτῆ τῆ φορὰ δὲν ἔχει τὸ κουράγιο νὰ ἐκφραστεῖ με χτίσμα, μῖας καὶ χτίσμι σημαίνει ζωὴ καὶ δύναμη. Ὅ,τι κάνει, τὸ κάνει ἀπὸ σεβασμὸ καὶ ἄμυνα, νὰ μὴν ξεχάσει καὶ νὰ συγκρατῇ ὅσο πὺ πολλὸν μπορεῖ. Ἐπάρχουν πὺ προσετοὶ δρόμοι γιὰ ἐκφράση τούτῃ τῆ φορὰ, γιὰ παράδειγμα, τὸ μοιρολόι.

2. Τὸ σπῖτι σὰ στέγαστρο

Τὸ σπῖτι, ἡ προαιώνια εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπινου χειριοῦ μέσα στὴ φύση. Ἡ αἴσθησι τῆς ἀσφάλειας, τῆς προστασίας καὶ τῆς ἡμερίας. Ἡ παρουσία του στὸ χωρὶο εἶναι ἀνιμωμένη, ἀνιμωμένη ἢ πρῶτη. Κυριαρχεῖ παντοῦ, διαφαίνεται στὸν χώρο καὶ συμπληρώνει τὴν ὁλοκληρωτικὴ εἰκόνα. Οἱ πρῶτες μορφές, ἀπλές, ἀκίνητες, καλυμμένες ἀπὸ προγονικὰ σκιρτήματα. Τὰ ὕλινά πού ἀποτελοῦν τὴ διάσωση τῆς σύνθεσής του ἢ ἐρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴ καρδιά τῆς φύσης: πέτρα καὶ ξύλον ἢ προηγείται ἡ ἀνθρώπινη δουλειά: ἀσθέσης. Ἡ χρήση ὥστόσο τῶν ὕλικων παρουσιάζεται ἰσορροπημένη καὶ βαθεῖς πάνω σὲ ἀχνάρια σίγουρα καὶ περιοχὲς ἐξουθενήσες.

Ὁ ὄγκος πού ἀναδύεται μέσα στὸν χώρο εἶναι μὴ μορφή πλέοντα, πλαστικὴ, ἀρμονικωτάτη. Παο' ὅλο τὸ βάρος τοῦ τοῖχου ἔξ αἰτίας τοῦ πλάτους του ἢ τελικὴ εἰκόνα εἶναι ἐλεγχόμενη. Ὁ ἐλεγχος γίνεται με τὰ ἀνοίγματα, με τὸ ἀσθέτωμα ἢ τὸ κατάλληλο ἀρμολόγημα. Ἡ μὴ πλησιάζει τὴν ἄλλη καὶ συνεργάζεται. Τὰ χέρια τοῦ ἐργάτη πού τὶς τοποθετεῖ πείστηκαν πρῶτα ὅτι ἡ ματιά του τὶς δεχόταν. Μετὰ ἐρχονται οἱ ἐξυλοδοσιές, περιοριστές γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς πέτρας,

ἀλλὰ χαρίζουν στὸ σύνολο τὴ σιγουριά καὶ τὴ μαχητικότητα τῆς δουλειάς.

Οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα ἐμφανίζονται με τὶς δικές τους τὶς φωνές, πού θὰ προστεθοῦν στὸ σύνολο τῆς πρόσωσης. Μιὰ ἰδιαίτερη ματιά καὶ στὰ δύο ἀξίζει τὸν κόπο. Τὰ παράθυρα εἰκάζουν τὴ γυναικεῖα ματιά. Προκαλοῦν ἢ ἀποθῶν, γελᾶνε ἢ γωμίζουν τὴν καρδιά φόβο. Διασποῦν τὴ συνέχειαν τοῦ τοῖχου καὶ παρουσιάζουν προσωπικὰ τὸ ἐσωτερικόν. Στενά παράθυρα, πού ξεγελοῦν καὶ γίνονται σχισμὲς νὰ παρακολουθοῦν οἱ ἀπὸ μέσα. Πιλοῦσια, ἀρχοντικά παράθυρα, γιομάτα ἀπὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, ξένα καὶ ἄγωνα στὴν ἐλληνικὴ θεώρηση τῆς αἰσθητικῆς. Προτενουνάοι φραγμένοι πού καθίζουν στὴ μέση καὶ περιτροπῶν τοὺς γύρω τους. Ὡστόσο ἡ γραμμὴ κρατιέται καθαρὰ ἐλληνικὴ καὶ τὰ ξένα στοιχεῖα ἢ ἀντιφάσκουν καὶ ξεφωνίζουν ἢ ὑποτάσσονται καὶ μόλις σιιάζουν με τὴν παρουσία τους. Ἡ πόρτα ὑποδηλώνει τὴν ἀνάγκη τοῦ περάσματος με τὴν παρουσία της. Μιὰ λειτουργικότητα πού κρατᾶει δευτερόλεπτα καὶ μετὰ σφραγίζει με φιλικὲς ἢ ἐχθρικὲς διαθέσεις. Ἐρχεται ἀπὸ πολλὸ μακρινόν, κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸ ἀνοίγμα τῆς σπηλιάς. Δὲν θέλει πολυτέλειες καὶ ὅλος ὁ διάκοσμος πού ἀποκτάει, καὶ ὅλη ἡ μελέτη της — τὸ φάρδος, τὸ πλάτος — μένουν στενὰ συνδεδεμένα με τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Φανερόναι ἀκόμα τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ ἀτόμου, καὶ ἂν τὸ θέλουμε, καὶ τὸ μεράκι τοῦ μύστορα. Τὰ σκαλάρια, τὰ ξύλα της, ἢ πλάκα πού προεξεχε. δίπλα γιὰ νὰ καθίζει ἢ γλάστρα με τὸ βασιλικόν, ἐξοραίζουν καὶ κάνουν νὰ ξεχάσεις τὴ σήντομη διαδικασίαν μπροστά τοῦ σπῖτι.

Ἡ στέγη γεννιέται κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Οἱ σχιστόλιθοι μετατρέπονται σὲ πλάκες καὶ συσσωρεύονται. Δημιουργοῦνται κυκλιμένα ἐπίπεδα καὶ ἀναπτύσσονται σὰ μικροὶ λόφοι. Ἡ σκία καὶ τὸ φῶς ἐναλλάσσονται στὸν χώρο τῆς στέγης καὶ τὸ ἀσύμφορο βάρος φτερουγίζει. Ἡ μὴ πλάκα πλησιάζει τὴν ἄλλη καὶ δένονται καὶ ἰσορροποῦν ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ βάρος τους. Τὴν κλίση τῆς στέγης τὴν ὑπαγορεύουν καὶ οἱ φυσικὲς συνθήκες, τὸ χιόνι, ἢ βροχὴ, ὁ ἄνεμος. Ἡ μελέτη, ὅλα τὰ μὲν ἀπὸ τὴν πείρα, κανονίζει τὴν ὀξυτήτα καὶ τὴν ἀμβλύτητα τῆς γωνίας. Οἱ σχιστόλιθοι στὴ βάση τῆς στέγης εἶναι οἱ πὺ ὑπερθενοῦν. Γίνονται καὶ διάκοσμος, γίνονται καὶ φρουροί. Τὰ ξύλινα δοκάρια καὶ τὰ μεσοδόκια συγκρατοῦν τὸν ὄγκο καὶ παίζουν μαζί του.

Οἱ τελευταῖες ἐξωτερικὲς μορφές πού σκιαγραφοῦν τὸ σπῖτι, εἶναι τὸ σκεπαστὸ μπαλκόνι, ὁ λιανὸς ἢ λιανωτὸ καὶ τὸ προεξέχον παράθυρο τὸ ντυμένο με σίδερα. Ἀπλὴ γραμμὴ, δουλεμένη καὶ δημιουργημένη σταθερὰ καὶ αὐθόρμητα, ἐπιτρέπει στὴν ἀνθρώπιναν ἀνιπνοὴ νὰ πλησιάζει καὶ νὰ κορυφαίρεται.

Τὰ χρώματα τοῦ σπῖτιοῦ ἀκολουθοῦν σὰν ἀπὸ διαίσθησι τὴ φύση. Δὲν προ-

καλεῖ με τοὺς χρωματισμούς, δὲν ἐξοργίζει' περιορίζεται στοὺς λευκοὺς ἢ ὄχι σχηματισμούς, ὅτι ἐπιτρέπει τὸ περιβάλλον.

Ὁλόκληρο τὸ σπίτι, σὺν ἐξωτερικῶς ὄγκος καὶ διαίσθησις τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου, ἔχει ἐμφυτὴ ὁμορφιά, εἶναι αἰσθητικὰ ἁρμονικὸ καὶ ἰσορροποῦν. Ἀπλὴ γεωμετρικὴ μελέτη τοῦ χώρου, ταξινόμηση καὶ συμμετρία.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπιτιοῦ, οἱ γενεῖς παρατηρήσεις, δὲν ἔχουν νὰ πῶν λιγότερα ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ ἐρευνα. Ὅ,τι εἶναι φτιαγμένο, εἶναι ἀναγκαῖο. Ἡ ἀνάγκη εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μετὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ διαρκῶς ἐξελίσσεται. Ἀς δοῦμε λοιπὸν καὶ τὴν ταξινόμηση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου.

Ἀμέσως μετὰ τὸ πέρασμα τῆς πόρτας, ὑπάρχει ἓνα μεγάλο δωμάτιο, ὑποδοχῆς καὶ καθήμερινῆς διαβίωσης. Τὸ πρὸ πλοῦσιο τοῦ σπιτιοῦ, τὸ πρὸ προσεγμένο, τὸ πρὸ φωτεινὸ. Ἐξ ἄλλου καὶ ἐδὼ ἀνακαταίται ἡ κοινωνικὴ θέσις τοῦ ἀτόμου. Ὁ ξένος — σπουδαῖο πρᾶγμα — πρέπει νὰ αἰστανθεῖ ἄνετα ἐδῶ. Τὰ παράθυρα ποὺ κοίτονται παράπλευρα τῆς πόρτας φωτίζουν τοῦτο τὸ δωμάτιο. Τὸ τῆξι — ἐστιακὸς ὁμοῖς — παραμονεύει σ' αὐτὸν τὸν χώρον. Τὸ χειμῶνα κραυγάζει μετὰ τὴ φλογερῇ ζωντάνια του, τὸ καλοκαίρι λουφάζει καὶ κἀνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὸ ἀγαποῦν. Τὰ ἔπιπλα χοντροκομμένα μετὰ τὸν ἀέρα τῆς προέλευσός. Τὰ στρωσιδία πλούσια, γιομάτα γεωμετρικοὺς ρυθμούς ἢ νατουραλιστικὰς παραστάσεις.

Οἱ πόρτες ποὺ ἀνοίγουν σὲ τοῦτο τὸν χώρον, ὁδηγοῦν σὲ ἄλλα δωμάτια, μικρότερα καὶ πρὸ σκοτεινά. Εἶναι χώροι καθαρὰ χαλαγμένοι ἀπὸ τὴ λειτουργικότητά τους καὶ τὸ συσχετισμὸ μετὰ τὰς ἀνάγκες ποὺ καλύπτουν. Ἡ συμμετρία χαρακτηρίζει τὸν ἐσωτερικὸν τῶν ὁ φόβος τῆς κρύβεται σὲ κάθε γωνία τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ κουζίνα φωτίζεται ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ ἀπὸ στενὰ παράθυρα. Πολλὰ φορὲς, ἴσως τὶς περισσότερες, ἡ κουζίνα ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἐμφανίζεται σὲ κάποια γωνία τῆς αὐλῆς ἢ καὶ κολημένη σὲ σπῆτι, σὲ τρόπο τέτοιο ποὺ νὰ διατηρεῖ τὴν ἀνεξαρτησίαν της.

Τὰ χωρίσματα ξύλινα, γιομάτα ζεστασιά καὶ ἀνακούφιση. Ἡ διακόσμηση ἀπλή, καὶ μόνο ἂν χρειάζεται. Δὲν πρέπει μετὰ τὶς φρονέσεις νὰ διασπᾶ τὴν προσοχὴ ἀπὸ ἓνα σύνολο συμμετρικὸ, ἡσυχο καὶ προσεγμένο. Στὰ διώροφα σπῆτια, ἡ κατοικία τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ ὁρμος καὶ τὸ λόγιον μεταβάλλεται σὲ ἀποθήκη. Χοντρά δοκάρια - πάτερα - ὑποβάσταζουν τὸ πλέγμα τοῦ πατώματος. Οἱ ἀνθρώποι ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ χῶμα τόσο, ὅσο νὰ μὴν τὸ ξεχάσουν. Διάξενξη ἁρμονικὴ ποὺ ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπον νὰ ἀποχτήσῃ μὴ ἀλλιώτικη αἴσθησις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του καὶ τὴν ἐλευθερίαν του.

3. Ἄλλα χτίσματα

α) Καλύβια

Στοὺς χώρους τῆς δουλειᾶς, στὰ χωράφια ἢ κοντὰ στὸ μαντρί, ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τοῦ πρόχειρου καταλύματος. Τὸ καλύβι θὰ καλύψῃ αὐτὸ τὸ κενό. Πρωτόγονο σχῆμα ποὺ θυμίζει καταγωγὴ καὶ γέννησις προγονικῶν ἐκινήματων. Φτιαγμένο ἀπὸ κλαδιά καὶ, σὲ πρὸ ἐξελιγμένη μορφή, ἀπὸ πέτρες ἀρμελογημένες κατάλληλα ὥστε νὰ στέκουν ἀπὸ μόνες τους. Ξερολιθία λέγεται τοῦτος ὁ τρόπος τοῦ χτισίματος, χωρὶς τοὺς ἐνδιάμεσους σταθμούς τῆς λάσπης. Ἀντοχὴ φροεῖ καὶ παρὰξενη, μὴ ἰσορροπία ποὺ ντροπιάζει τοὺς νόμους καὶ τρομάζει.

Στὶς κατοικίαις μορφῆς του εἶναι ὀρθογώνιο, μὴ ἢ προέλευσις κρατᾷ ἀπὸ τὸν κύκλο καὶ πολλὰς φορὲς εἶναι ἀκανόνιστο καὶ ἀδέξιο γιὰ τὸ δρόμο ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ. Χαμηλὴ καὶ κατώτερη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη σκάλα. Ἐνὰ ἄνοιγμα μόνο, ποὺ γιὰ νὰ περάσεις, συνήθως, πρέπει νὰ σκύψεις.

β) Ἀλώνια

Ἐδῶ μὴ φροεῖ τελετουργικὴ στιγμὴ. Τὸ ἄλώνισμα εἶναι ἓνας σταθερὸς στήν τροχιά ἐνὸς ἔτους. Τὸ ἄλωνα χτίζεται στὸ μικρὸ πλάτωμα, στήν πλαγίαν τοῦ βουνοῦ ἢ κοντὰ στὸ χωράφι, στὸν ἀνοιχτὸ κάμπο. Ἀναπτύσσεται γύρω ἀπὸ τὸ χοντρὸ ξύλο (τρόγυρος) ποὺ εἶναι τοποθετημένο στὸ κέντρο του. Φτιαγμένο ἀπὸ πέτρινες πλάκες, ἀρμελογημένες μεταξὺ τους ὥστε νὰ μὴ μένουν κενά. Οἱ πλάκες ἔχουν μὴ κλίση πρὸς τὰ ἔξω, μὴ λίγο πρὶν φθάσουν στὰ ἄκρα στρέφονται πρὸς τὰ πάνω δημιουργώντας ἓνα εἶδος ἀντικατοπτρικοῦ ὁμόκεντρο πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κύκλο τοῦ ἁλωνιοῦ.

Ἀπλὴ κατασκευή, δεμένη ὅμως μετὰ τὴν ἀνθρώπιναν ὑπόστασι. Ἴσως τὸ χτίσμα, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, νὰ μὴ ἔχει τὴν ἀξία, μὴ τὴν κερδίζει ἐξ αἰτίας τῆς προσφορᾶς του καὶ τῆς προέκτασός του μέσα στὴ λαϊκὴ ψυχὴ.

γ) Ἀναχώματα (δέματα)

Ἡ βροχὴ ποὺ κυλάει τὸ χειμῶνα παρασέρνει τὸ λιγιστὸ χῶμα τῶν βουνῶν. Τὸ χῶμα τοῦτο εἶναι ζωτικὴ ἀνάγκη, γιὰ τὴν κρύβει τὸν καρπὸ ποὺ θέλει νὰ γευτεῖ τὸ ἀνθρώπινο κορμί. Ἡ ἄμυνα αὐτὴ τὴν φορὰ καλεῖ νὰ κάνουν τὰ ταμπούρια χαμηλὰς μαντροῦλες ποὺ ἀποσκοποῦν ἀκριβῶς νὰ συγκρατήσουν τὸ χῶμα. Μετὰ τὸν καιρὸ αὐτὸς οἱ μαντροῦλες δένονται μετὰ τὴ γῆ, πρασινίζουν ἢ γίνονται σταχτιὰ καὶ τελικὰ διακρίνονται σὰ ρυτίδες στήν πλαγίαν τοῦ βουνοῦ. Μεταβάλλουν τὶς φυσικὰς γραμμὰς, ἀλλὰ χαρίζουν κυριολεκτικὰ ἓνα καινούργιο καὶ αἰσθητικὰ σταθερὸ πρόσωπο.

Τρία ποιήματα

1

Τὸ χάσμα τοῦ ποταμοῦ νικίεται.
'Ο πεσιμένος κορμὸς διασταυρώνεται μὲ τὴ
ροή τοῦ νεροῦ. Ἡ πρωτόγονη προσπάθεια
βρίσκει ἔκφραση μὲ τὴν πέτρα. Τὰ τόξα ἀ-
ναπτύσσονται καὶ συγιάζονται πάνω ἀπὸ τὰ νε-
ρά. Στηριγμένη στὶς δυὸ ἄκρες ἡ γέφυρα, ξε-
κινάει καὶ ἐνώνει τὸ διακεκομμένο σὲ ἓνα
φαντασμαγορικὸ καπρίτσιο ἐνάντια στοὺς νό-
μους.

Δύσκολη τεχνική, πλουτισμένη ἀπὸ
τὶς ἀποτυχίες, χορεύεται πολλοὺς κόπους καὶ
μελέτες γιὰ νὰ πετύχει τὸ ἀνέφικτο. Οἱ συ-
ζαντινὲς καμάρες περιορίζονται σὲ κάτου
μέρος τῆς γέφυρας, ἐνῶ ἡ ράχη ξεφεύγει —
ἀναγκαστικά — καὶ θυμίζει κάμψη γοτθικοῦ
παραθύρου.

Δυὸ λόγια ποὺ νὰ χρησιμεύουν γιὰ κλείσιμο

Γιὰ τούτη τὴ δουλειὰ κανονικά δέ
μιλᾶνε. Ἐδῶ μονάχα βλέπεις, ἢ τὸ πολὺ -
πολὺ ἀκούς καὶ τὸν ἦχο τῆς βρύσης ποὺ εἶναι
καμωμένη σὲ κέντρο τοῦ χωριοῦ. Ἡ ἱστορία
ἐνὸς λαοῦ γραμμένη ἀπὸ πέτρες ποὺ μιλᾶνε.
Ἀνάγκες, καταβολές, ριζώματα προγονικά, ἔ-
ρωτας καὶ μεράκι, εκφράζεται ἀκόμα καὶ πά-
νου στὴν ξερολιθιά. Ἐπικίνδυνο νὰ ἀνακα-
τεύεις τέτοια πράγματα· δὲν ξέρεις τί μπορεί
νὰ ξεπηδήσει ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ καὶ νὰ
σοῦ κάψει τὴ ζωή.

Ἄλλα αὐτὰ ποὺ μαρμαρώσαν, καὶ
ἀποξεχάστηκαν σὰν παραμυθὶ χειμωνιάτικο,
δέχονται τὶς τωρινὲς μέρες μιὰ φοβερὴ δια-
στρέβλωση, σὲ μιὰ συνεχῇ καὶ ἄνιση σύγκρου-
ση. Κανείς δὲ μιλάει γιὰ μιὰ στείρα ἐπιστρο-
φὴ καὶ πολὺ περισσότερο γιὰ ἓνα στεγνὸ σχο-
λαστικισμό, ποὺ μπορεί νὰ στραγγαλίσει συ-
ριολεχτικά τὴ λαϊκὴ κουλτούρα. Δὲν κατηγο-
ροῦμε βέβαια τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, οὔτε
κἀν τὶς ἐντολὲς τῆς, ἀλλὰ κατὰ πῶς εὐρύτερο,
ποὺ μπορεί νὰ κατονομαστῇ σὰν «προωθημέ-
νος πολιτισμός». Ἡ σύγκρουση μαζί του εἶναι
φοβερή, τὸ ἀποτέλεσμα θεωρεῖται τετελεσμέ-
νο, μιάς καὶ οἱ φωνὲς ποὺ ἀκούγονται πνί-
γουνται σὲ ἓνα ἀέρα μολυσμένο. Ὡστόσο, τί-
ποτα δὲν μπορεί νὰ προλεχθεῖ ἢ συνεχῆς κα-
ταστροφὴ τοῦ φυσικοῦ — ψυχικοῦ καὶ βιολο-
γικοῦ συστήματος θὰ ἀντιδράσει σὲ μιὰ ἔσχα-
τη προσπάθεια ἐπαναφορᾶς. Τότε κατὰ θὰ γί-
νει.

Φυσικά, καὶ στὶς μέρες μας τὸ
χορτάει. θὰ συνεχίσει νὰ φυτρώνει, ὅπου μπο-
ρεῖ καὶ ὅπου χωράει. Κιτρινοσιμέντο, ἀρρωστι-
αίκο, ἴσως καὶ μερικὲς φορὲς πῶς πράσινο,
ἀλλὰ τοῦτο τὸ τελευταῖο δὲν θὰ μπορούμε νὰ
τὸ δοῦμε. Καθαρὰ τώρα, ἡ ἐπιλογὴ εἶναι
μπροστὰ μας πάντα. Ἄς μὴν καταφεύγουμε
λοιπὸν σὲ ἐπιστημονικὲς ἀναλύσεις σὲ τρόπο
ὥστε νὰ γίνουμε ἀκίνδυνοι.

Βασίλης Τσονάκας

Ἄλλα χρυσὰ καὶ ἄγρια καὶ καλοκαμωμένα·
μὰ ἡ Μαρία
νὰ στολίζει μὲ τὰ μπούτια τῆς
τοὺς ξεφτισμένους τοίχους τοῦ σπιτιοῦ
(μου;

2

Στὰ σπίτια μας,
γυμνὰ ἀπὸ εἰκόνες κι ἱστορία
μ' ἓνα μονάχα φίδι νὰ γυρίζει στ' ἄντε-
(ρά τους,
καρτερικὰ βαστάξαμε τὴν πίκρα τοῦ χα-
(μοῦ.

Χτὲς βράδυ ὅμως
τὸ γλεντήσαμε καλὰ
μὲ κόκκινο κρασί
καὶ μπόλικο ψωμί, φερμένα ἀπὸ χωριά
(λησμονημένα.

Πόσοι πιστέψαμε
πὼς φόφησε τὸ φίδι τοῦ σπιτιοῦ μας;

3

Καρδούλα μ' μοσχανάθρεφτη
μὲ τοῦ πουλιοῦ τὸ γάλα,
χρόνια δυσοίωνα
στείρα χρονιά κι ἄκαρπη
ὅπου δὲν μούστειλες οὐτ' ἓνα γράμμα
— δὲν ἦταν τίποτα νὰ σοῦ τὸ πῶ
μὰ δύσκολο νὰ μ' ἀγαπήσεις.

Κώστας Λογαρᾶς

Δύο ποιήματα

1

Τρέχω σὲ μιὰ ὁμίχλη ἀπὸ ἀκακίες.
καὶ διαλέγω αὐτὴ ποὺ ἀρέσει σὲ φθινό-
(πῶρο

τρέχω στὴν ἄκρη τοῦ μικροῦ παραθυριοῦ
καὶ μαθαίνω τὸν οὐρανὸ νὰ σὲ βρίσκει

2

Κάθε φορὰ ποὺ μὲ ναυλώνει
γιὰ τοὺς καημοὺς ἢ ἐπιστροφὴ
κάτω ἀπὸ ἄρειες ἀψίδες μοναξιάς
ἔρχομαι

καὶ σ' ἓνα ἀκροθαλάσσι ἔκπληχτο
κρατῶ τὴ μοίρα του καὶ τὰ κοχύλια τῆς
— ὅμως
φλυαρεῖ τὴν καταχνιά τῶν θημάτων μου
ἢ ταραγμένη ἄμμος
κι ἀράζω καὶ δὲν ἀράζω στ' ἀκριβὰ χα-
(λίκια:

ποιοὺς ξέρει τί θυμοὺς τί νέα ναυάγια
(μοῦ μέλλει
ἔξω ἐδῶ ἢ περιπέτεια τῆς σιωπῆς.

Ἀντώνης Ἐλευθεριώτης